

ШЛЯХЕЦКІЯ СЯДЗІБЫ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ XIX і XX ЯК ТУРЫСТЫЧНЫЯ І ЭКСКУРСІЙНЫЯ АБ'ЕКТЫ

С.У. Словік

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, slov_svet@rambler.ru

На тэрыторыі сучаснай Гродзеншчыны да сёдняшняга дня захавалася трыццаць шэсць помнікаў сядзібна-паркавай і палацавай архітэктуры, зарэгістраваных у Дзяржаўным спісе гісторыка-культурных каштоўнасцяў Рэспублікі Беларусь. Датуюцца яны XVI-пачаткам XX ст., маюць розную ступень захаванасці і мастацка-гістарычную значнасць.

Як і само шляхецкае саслоўе, сядзібы па сваёй архітэктуры і функцыі былі досыць дыферэнцыяваныя. Таму з захаваўшыхся сядзібаў Гродзеншчыны можна выдзеліць ў асобную групу карлеўскія і магнацкія палаца-паркавыя комплексы, якія з'явіліся яшчэ ў сярэдзіне XVII ст. Іх эвалюцыя ад летняга месца адпачынку ўладальніка да яго параднай рэзідэнцыі адбылася ў 2-й палове XVII ст. 1-й чвэрці XVIII ст., і адлюстроўвала працэс умацавання шляхецкай дзяржавы. На іх пабудовы запрашаліся самыя знакамітыя архітэктары Заходняй Еўропы. Тут былі сканцэнтраваныя каштоўныя калекцыі па мастацтву, вялікія бібліятэкі, меліся свае тэатральныя трупы, трымаўся вялікі штат дваровых людзей і яны выковалі рэпрэзэнтатыўную функцыю. У асноўным па-

лацы канцэнтраваліся вакол сталіц. Менавіта пасля таго як Гродна стаў мейсцам правядзення кожнага трэцяга сейма Рэчы Паспалітай у 2-й палове XVII ст., што надавала гораду неафіцыйны статус 3-й сталіцы, каля яго актыўна распачынаецца палацавае будаўніцтва, якое доўжылася да пачатку XX ст. Да нашага часу дайшлі немногія помнікі палацавай архітэктуры, але сёння яны ўяўляюць вялікую гісторыка-культурную значнасць як для самой Гродзеншчыны так і для ўсёй Беларусі: Свяцкі палацава-паркавы комплекс Валовічаў – 1779г., архітэктар Дж. Сака, Жамыслаўль, рэзідэнцыя Умястоўскіх, параўнаць якую можна хіба толькі з каралеўскай рэзідэнцыяй "Лазенкі" (Варшава) – пабудаваная ў 1877г. паводле плана архітэктара Марконі, Дзятлава – магнацкая рэзідэнцыя Мікалая Радзівіла, пабудаваная ў 1751г., Шчучын – палац Друцкіх-Любецкіх, 2-я палова XVIII ст. архітэктар Фленерс, каралеўскія заграднаыя рэзідэнцыі Аўгуста Станіслава Панятоўскага каля Гродна ў Панямуні – 1771 г. архітэктар Аляхновіч, а таксама ў межах Гродна, на былым прадмесці Станіславава (сучасная вул.Ціміразева) – 1760\70 гг. архітэктар Дж.Сака і інш. [1].

Сядзібы буйнага, сярэдняга і дробнага шляхецтва, як правіла, канцэнтраваліся каля павятовых, ваяводскіх гарадоў і невялікіх мястэчкаў. Там скаладаўся асаблівы "сядзібны" быт, альбо "бытавая культура", без вялікай пампезнасці знешняга вобліка, пышных святаў. У такіх сядзібах клопат аб утульнасці пеарадольваў імкненне да бляску. Шмат такіх сядзібаў звязана з імёнамі знакамітых людзей мастацтва, навукі. У добрым выглядзе зберагліся сядзібныя комплексы ў Поразава, Красках, Падароску Гнезна, Тэаліне (Ваўкавыскі р-н), Свіслачы, (Гродзенскі), Малым Мажэйкаве (Лідскі р-н) і г.д. Але шмат сядзібаў збераглося часткова і па гэтай прычыне не занесены ў спіс помнікаў архітэктуры, што самым негатыўным чынам ўплывае на іх далейшае захаванне: сядзібы ў Жалудку, Ліпнішках, Чарлене і г.д.

Працэс адасаблення былых вотчын ці маёнткаў ад астатніх паселішчаў паспрыяў таму, што шляхецкая сядзіба ўжо напрыканцы XVII ст. істотна адрознівалася ад дамоў мястэчка ці двароў вёскі сваімі архітэктурнымі пабудовамі, планіроўкай, асаблівым бытам і ўжо ў XVIII ст. становіцца неад'емнай часткай беларускай рэальнасці. Сёння культуру Гродзеншчыны немагчыма ўявіць сабе без таго, што дала ёй ў XVIII – XIX ст. шляхецкія сядзібы і каралеўска-магнацкія рэзідэнцыі са сваім непаўторным укладам жыцця, дзе так шчыльна перапляталіся асалода да прыроды і гап-дарчыя клопаты, эстэтычныя задавальненні і інтэлектуальныя заняткі, шматлюдныя святы і цеснае сямейнае жыццё. Свет сядзібы, як асаблівая з'ява, выклікае цёплыя пачуцці і знаходзіць адлюстраванне ў такіх мемуарах як «Успаміны з жыцця» Э. Фелінскай (Вільня, 1856), Л. Галебёўскага «Успаміны аб жыцці» (Варшава, 1852), І. Ходзькі «Літоўскія абразкі» (Вільня, 1856), Г. Пузыні з Гюнтэраў «У Вільні і дварах літоўскіх» (Вільня 1872), літаратурных творах А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш», Э. Ажэшкі «Над Неманам», Ё. Крашэўскага «Усё жыццё нешчаслівае» і інш.

Паэтычны вобраз старых сядзібаў на сваіх палотнах стваралі многія мастакі Беларусі XIX ст. – пачатку XX ст.: Ст. Жукоўскі – «Сядзіба зімой» (1904), «Восень у сядзібе» (1905 г.) – адлюстравалі сваё родавае гняздо ў Ендрыхаўцах (Ваўкавыскі р-н); Ф. Рушчыц – «Стары дом» (1903 г.) – дзе мастак так рамантычна вымаляваў бацькоўскую сядзібу ў Багданава (Ашмянскі р-н) і карціна сёння ўпрыгожвае Варшаўскі нацыянальны музей; К. Альхімовіч «Наём работнікаў у Дэмбраве» і «Дажынкi» (Варшаўскі нацыянальны музей) – рэканструкцыя страчанай сядзібы, дзе мастак правёў свае дзіцячыя гады але па розных прычынах не мог жыць у родным доме; мастак Н. Орда пакінуў у сваіх мастацкіх альбомах багатую спадчыну Гродзенскіх сядзібаў, дзе нарадзіліся знакамітыя людзі і сёння гэтыя карціны з'яўляюцца адзінай крыніцай для рэканструкцыі дома М. Верашчакі, І. Дамейкі, Ю. Корсака і інш.[2]

Шмат самых розных відаў мастацкай дзейнасці перапляліся, каб стварыць цэласны сядзібны ансамбль: архітэктура, паркабудаўніцтва, жывапіс, скульптура, паэзія, музыка, тэатр. У гэтым сэнсе ўнікальным з'яўляецца палац Валовічаў у Свяцку (20 км ад Гродна ў бок Сапоцкіна) – помнік рэспубліканскага значэння і выдатны архітэктурны ансамбль архітэктара Дж. Сака. Мастакі, браты Смуглевічы, здолелі перанесці ў палац антычныя матывы дэкаратыўнага аздаблення.

Сядзібнае асяроддзе давала прастор для развіцця індывідуальных інтарэсаў і здольнасцяў яе жыхароў. Сабраныя ў сядзібах мастацкія і навуковыя калекцыі, бібліятэкі характарызуюць духоўны свет іх уладальнікаў і стваральнікаў, даюць уяўленне аб сваеасаблівай, складзенай на працягу некалькіх стагоддзяў, бытавой атмасферы сядзібы, характэрнай для розных слаёў шляхецтва. Так на Ашмяншчыне захаваліся рэшткі сядзібы Дарагастайскіх у вёсцы Мураваная Ашмянка, вядомая перш за ўсё сваёй друкарняй, якая была арганізаваная тут жа ў сядзібе. На прыканцы XVI ст. Канстанцін Дарагастайскі ў сваёй сядзібе-друкарні выдаў першую на тэрыторыі Рэчы

Паспалітай кнігу па анатоміі і фізіялогіі каня – «Гініка» – якая ў XVII–XVIII ст. набыла такую папулярнасць, што перавыдавалася сем разоў.

Беларуская сядзіба, як у мініяцюры, адлюстроўвала ў сабе ўсю складанасць і шматвобразнасць гісторыі і культуры Беларусі, асабліва ў насычаным важнымі з’явамі, складаным і напружаным сацыяльна–палітычнымі падзеямі XIX ст. Сама саслоўная прыналежнасць сядзібы прыдае яе культуры падвоены, часам супярэчлівы характар, які адлюстроўвае глыбокія сацыяльныя працэсы таго часу, калі жыццё шляхты ў сядзібе не было аддалена непрыступнай сцяной ад жыцця сялян. Тут адбываліся дачыненні адукаваных слаёў грамадства з народнай культурай, саспяваў свядомы інтарэс да фальклору. Галіна Дышлеўская ў сваіх мемуарах успамінае:

"... калі было выселле ў вёсцы, то маладыя прыходзілі ў суботу вечарам у двор за благаславенствам. А мой муж вучыў сына беларускім песням. Асабліва падабалася малому спяваць:

Пайшла баба ў поле жаці
Забыла серп узяці
Серп узяла, хлеб забыла,
Так і баба ў поле была" [3]

Не выпадкова ў той час сярод перадавога шляхецтва нараджаліся новыя адносіны да сялян як да асобы, павага да яго працы, пратэст супраць жорсткіх адносін да крэпасных. Менавіта ў сваёй родавай сядзібе Мількаўшчына (Скідэльскі р–н, не існуе) сусветна вядомая пісьменніца Эліза Ажэшка арганізавала тайную школку для навучання грамадзе сялянскіх дзяцей, там яна і распачала сваю літаратурную дзейнасць – стварыўшы каля дзесяці аповясцяў, сярод якіх «Пан Граба». У асабістай перапіскі пісьменніца акрэсліла вельмі важны момант: «... братанне з народам маладых панічоў было старой шляхецкай традыцыяй» [4]. Сённяшні даволі папулярны афарызм «панібрацтва» бярэ свой пачатак менавіта з сярэдзіны XIX ст., калі шляхецкі двор адчыніў свае дзверы для ніжэйшага па сацыяльнаму статусу за шляхту насельніцтва – сялян.

Аднак менавіта ў другой палове XIX ст. з развіццём капіталістычных адносін распачынаецца і хуткі працэс заняпаду, а ў некаторых выпадках, і ліквідацыі шляхецкай сядзібы, што было непасрэдна звязана і з агульным упадкам шляхецкай культуры. Шматлікія войны і перыпетыі часу таксама не аблягчылі лес беларускай сядзібе. Тым не менш, сёння можна гаварыць аб тым, што менавіта на Гродзеншчыне да сённяшняга дня ў большай ступені чым у іншых абласцях Беларусі, захаваліся непаўторныя аб’екты культуры і архітэктуры – сядзібна–паркавыя і палацавыя комплексы.

Сярод іх найбольш важнае месца займаюць такія помнікі як сядзіба у Кушлянах (Смаргонскі р–н) беларускага пісьменніка XIX ст. Франціша Багушэвіча. На самай справе гэта беспрэцэдэнтны выпадак у гісторыі айчынай літаратуры Беларусі XIX ст. – захаваны аўтэнтычны дом паэта. Сёння там знаходзіцца ўнікальны музей літаратуры з рэдкімі выданнямі Багушэвіча.

Аб палацы Міхала Клеафаса Агінскага ў Залессі (Смаргонскі р–н) ведае, бадай што, увесь свет. У любой бібліятэцы Англіі, дзякуючы нашчадкам гаспадара Залесся, вядомага кампазітара можна атрымаць дыск са знакамітым паланэзам «Развітанне з радзімай». Гэтая музыка была напісаная, на Гродзеншчыне ў Залессі, у так званых «Паўночных Афінах». Таму нездарма ў Залессі 4–5 верасня 2003 года, ў сядзібе актыўнага грамадскага дзеяча Беларусі і таленавітага кампазітара Агінскага, прайшла міжнародная канферэнцыя «Історические усадьбы Беларуси: Состояние и перспективы» пад эгідай ЮНЭСКО. У добрым стане захаваўся цэласны комплекс, які адрэстаўравалі, арганізавалі музей кампазітара, праводзяць балы і розныя іншыя мерапрыемствы для экскурсантаў і турыстаў. [5] Цудоўны прыклад функцыянальнага выкарыстання гістарычных сядзібных помнікаў.

Нарэшце, толькі на тэрыторыі Гродзенскай вобласці знаходзіцца адзіны ў Беларусі замкава–палацавы комплекс у Міры (Карэліцкі р–н), які мае статус ЮНЭСКО. А дом–музей Адама Міцкевіча ў Наваградку – цудоўны прыклад поўнага аднаўлення сядзібы знакамітых людзей айчынай і сусветнай гісторыка–культурнай спадчыны.

Некаторыя сядзібы Гродзеншчыны прыцягнулі да сябе пільную ўвагу з боку як айчыннага так і замежнага кінематографа. Напрыклад, у знакамітым палацы–сядзібе Шчорсы (Карэліцкі р–н, з’яўляецца часткова) быў адзняты серыял «Этот проклятый уютный дом» – рэжысёр Уладзімір Арлоў, сумесны беларуска–расійскі праект па знакамітаму твору польскага пісьменніка Станіслава Жэромскага «Верная рака». У гэтым сэнсе варта нагадаць сядзібу Камінскага ў Міневічах (Гродзенскі р–н). Менавіта там ў дргой палове XIX ст. Ажэшка пісала раман Над «Немана». Польскі рэжысёр Кузмінскі ў 1987г. стварыў непаўторны фільм па раману пісьменніцы. Выдатны твор А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» зрабіў папулярнымі сядзібы Навагрудчыны даўка за межамі Бела-

русі. У 1999г. Берлінскі кінафестываль распачынаўся кінакарцінай вядомага польскага кінарэжысёра Анджэя Вайды «Пан Тадэвуш».

Ахова і прапаганда сядзібна–палацавых комплексаў як унікальных архітэктурных, экалагічных і гісторыка–культурных помнікаў прынясе нашай вобласці не толькі пэўнае духоўнае развіццё, але можа стаць адной з перспектывы развіцця турызма ў самых розных праявах.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Архітэктурна Беларусі: Энцыкл. давед.\ Беларус. – Мн.: БелЭн, 1993.– С.457.
2. Русская дореволюционная и советская живопись: Каталог: В 2 т. – Т.1, Мн. – 1995; С.259–3.
- Dyszlewska H. Dzie kresowej rodziny ziemianskiej. Powstancy, Sibiracy, Akowcy, Emigranci. Warszawa, 1996. S.59.
4. Sztachelska J. "Nad Niemnem" jako epos o kresowach // Wokół "Nad Niemnem"/ Pod red.Jolanty Sztachelskiej.– Białystok, 2001. . S 38.
5. Международная конференция "Исторические усадьбы Беларуси: состояние и перспективы". – Мн., 2003, С.92.